

ФИЛОСОФСКОТО ПОЗНАНИЕ В ИНФОРМАЦИОННАТА ЕПОХА

Гл. ас. д-р Анна Иванова

PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IN THE INFORMATION AGE

Assist. Prof. Anna Ivanova, PhD

Since contemporary society of Western civilization is grounded on the pragmatic attitude toward knowledge, the demand for usefulness does not surpass philosophy as well. Social changes in the so called “information age” reignite the old historical question about the value of philosophy, this time in a different cultural context.

The article challenges the common vision of philosophical work as purely intellectual and explores two main aspects of the practical implications of philosophical knowledge in modern day. The first aspect is the epistemic value of criticism in the information-overloaded environment of contemporary life. The second is the role of philosophy as a guardian of free thinking and the spiritual autonomy of public consciousness, provided by the constant moral awareness and farseeing of the practicing philosophers.

Key words: *philosophy, information age, criticism, social practice*

За умозрителния характер на философията

Въпросът за ценността на философското познание е дълго изстрадан проблем на отношението философия – общество от времето на Сократ до наши дни. Историческата подмяна на различните обществени системи непрекъснато актуализира този въпрос, но отговорът, който обяснява и неизменното присъствие на философията

през вековете, рядко променя съдържанието си. Традиционно¹ във философските текстове се утвърждава иманентната ценност на философията като дейност по добиване на знание и себепознание. В работите на представители от различни школи и направления намираме общата теза за личностното, духовно развитие като главна полза от философската образование². Грижата за душата, която философията осигурява, е представена като индивидуално постижение на философстващия със собствена духовна стойност и извън социален контекст. На практическата ангажираност на предметно ориентираното знание се противопоставя постигането на вътрешна свобода и воля за живот чрез разум. Изкуствено са разграничени знанието като източник на удовлетворение и знанието като способност да се правят неща, знанието като живот в истината и знанието като умение да се решават проблеми.

Разбирането за иманентната ценност на философията е неразривно свързано с представата, че философстването, което е в същината си умозрителна дейност, не може да има резултати отвъд духовните предначертания. Доведена до крайност, тя се превръща в *предразсъдък за умозрителността*: убеждението, че философията като метод, дейност, цели и резултати няма пряко отношение към социалната практика. Предразсъдъка на умозрителността дължим на неправилно разбиране за характера на философското познание, предпоставките на което могат да се открият още в Новото време³. В наши дни, наследената от Аристотел дистинкция между знанието за общото и знанието за единичното е превратно разтълкувана като опозиция между теория и практика. Самият Аристотел обаче подчертава, че въпреки приоритета на теорията, само едновременното прилагане на знанието за общото и това за единичното би осигурило успешност на действието⁴.

Разликата между теоретични и практически знания има относително значение в контекста на човешката дейност. Независимо дали целта на знанието е взета сама по себе си, или като средство по пътя към практическите цели, всеки знаниев продукт, доколкото изразява истина за действителността, не може да не намира място в човешката дейност. По същия начин и всяко действие, доколкото се ръководи от цели, може да бъде осъществявано само чрез опреде-

лени допускания относно фактите, в основата на които лежи знание за общите принципи на действителността и разума. Действие, което не се ръководи от знанието, е сляпо действие без стойностен резултат, а твърдение, което изразява истина за света, конституира факти от предметното битие на човека.

Ако се съгласим, че философската работа има за цел установяването на истини относно действителността и методите на нейното изследване, то не бихме могли да се придържаме към становището, че тя няма практическо значение. Приносът на философията за интелектуалното и личностно развитие на философстващия има социалния си смисъл не само от отговорните действия на мислителя, но и от прилагането на създаденото знание и смисъл на ниво индивид, общество и човечество. Парадоксално би било универсалният характер на философските проблеми да бъде разпознат като общочовешка ценност, присъстваща във всички епохи, но нейното единствено битие да се свежда до съдбата и живота на отделния философ.

Устойчивостта на предразсъдъка на умозрителността, води до проблеми и недоразумения относно обществената роля на философията през целия двадесети век и до наши дни. Той не позволява да се разкрие решаващата значимост на философската компетентност за развитието на познанието, за осъществяването на обществено значими инициативи и за преодоляването на глобалните заплахи пред човечеството. В настоящия текст се прави опит за систематично изложение на някои аспекти на практическата роля на философията в наши дни в отношение към социалните явления в технологично развитите общества.

„Информационната епоха“ на западноевропейската цивилизация

В съвременното технологично общество⁵, в което знанието измества природните блага като най-значимия ресурс за икономическо и социално развитие, едностранчивите представи за ценността на философското знание не съответстват на действителната роля на философската дейност. Без да променя своите основни цели, без да се лишава от предмета си и без да се подчинява на чужда методология, съвременната философия е предизвикана отново да защити

своята ценност в новите обществени условия. Настъпващите социални промени, които често се приемат за начало на нова, „информационна епоха“⁶, налагат да се преразгледа темата за ползата от философията в прагматично ориентираната реализация на знанието.

Въпреки някои основателни съмнения в легитимността на тезата за настъпването на нов обществен порядък, изразът „информационна епоха“, се използва широко в социалните науки, заедно със синонимно употребяваните „информационно общество“ и „общество на знанието“, за да обобщи различни по характера си социални тенденции в развитите общества, породени от напредъка на комуникационните и компютърните технологии. Тенденциите са свързани с поевтиняването на средствата за обработка и съхранение на информацията и последвалото им разпространение и прилагане във всички технически и битови области. Употребата на микропроцесорни устройства със сложни функции редуцира редица трудови и битови дейности до малко на брой прости операции и води до изграждането на устойчива човешка среда, която е относително независима от промените в природните условия. Развитието на комуникациите и медиите от друга страна, създава ново публично пространство, в което няма централизиран контрол и което непрекъснато се променя под едновременното участие на много социални агенти. То се поддържа от дигиталната инфраструктура за постоянна информационна връзка между обществените структури и гражданите. Общественото самосъзнание се определя непрекъснато в достъпна реч и това му позволява да дава публичност на всичко ново и да се развива много по-бързо. Неговата тъкан е живо множество от автономни гласове с различна тежест в обществения диалог – функция на професионалната експертност на участниците и на способността им да бъдат убедителни.

Франк Уебстър (1995) очертава пет критерия, които залягат в основата на отделните концепции за информационното общество: технологичен, икономически, според дела на заеманите длъжности, пространствен и културен⁷. Всяка от тези области на социалния живот се разглежда като причиняващия фактор, довел до настъпването на информационната епоха, но те могат да се разглеждат не като причина, а като изразна комплексните взаимосвързани процеси на

достъпа и използването на информация, които са резултат от напредъка на знанието и техниката. Чрез високата скорост на пътуване на сигнала технологиите силно редуцират времето, необходимо на информацията да достигне до отделния субект и да бъде използвана от него. Скоростта на информационния обмен, преодоляващ големи пространствени и времеви дистанции, създава условия за бързи темпове на социално, културно и икономическо развитие.

Тези процеси дълбоко засягат начина, по който знанието се създава и разпространява. Високата споделеност на знанието способства да се диференцират по-успешно отделните науки и дисциплини като обединява специалистите със сходни интереси от пространствено отдалечени региони и организации. Едновременният достъп и по-надеждното структуриране на познавателната дейност водят до по-добра координация и изпълняване на мащабни проекти с много фактори и сложна динамика. Лавинообразното нарастване на знанието намира отчетливо икономическо, социално и културно отражение и с това променя ценностното отношение към продуктите на научната и изследователската работа. Интересът към истината престава да бъде самоценност и се обосновава с прагматически съображения. Знанието е ценно като инструмент за увеличаване на материалните блага. То е ресурс и капитал, който може да бъде вложен за осъществяването на икономически дейности.

Мястото на философията в живота на индивида

В контекста на тези промени не е очевидно как философията може да удовлетвори претенцията за прагматическа ползност. Утилитарната норма измества ценностния акцент от истинността на знанието към употребата. Възниква въпросът за ролята на философското познание за развитието на индивида и обществото. Дори да не се признава необходимостта от търсенето на прагматично оправдание за философията, тя би следвало да може да отговори на този въпрос. Способността да се мисли критически и систематично, свободата от предпоставяния, неедностранчивият поглед към действителността и творчеството на мисълта очертават практическата страна на въпроса какво философът може, когато знае. Приложението на тези умения на ниво индивид има отчетлива ползност в условията на информа-

ционно наситена среда и нови отношения във виртуалния социум. На ниво общност обаче практическата роля на философията съвсем не е прагматична, ако под това би се разбирало удовлетворяването на определен материален интерес в създалите се обществени условия. Тя се явява по-скоро гарант за свободата на мисленето и пазител на условията за радикална промяна, в случай че такава е наложителна.

По-нататък в текста са разгледани самостоятелно двете области на влияние на философското познание в информационното общество – индивид и социум с водещата идея, че обезпечаването на личностното развитие на съвременния гражданин чрез философската образованост има пряко значение за поддържането на ключовата роля, която философията има за обществото и човечеството.

Критическата традиция във философията е свързана с развиването и довеждането до норма на способността да се мисли недогматично и зряло, да се подлага на съмнение представяното за очевидно, да се разграничава привидното от действителното. Да се мисли критически означава още и да се мисли свободно: методологичният скептицизъм налага да се разглеждат явленията без нито едно от свидетелствата по пътя към познание да взема превес и да „заглушава“ останалите; без да се остава при една отпавна позиция и без да се проявява прекалена привързаност към някои принципи, били те и обявени за рационални и универсални. Стремещт към безпредпоставъчност не е съдържателна оскъдица, а условие за разбиране и познание, за вникване и уважение, за развитие и творчество.

Значението на тези способности е толкова по-голямо за човешката практика, колкото повече заблуждения и неясноти се срещат по пътя на ученето и развитието в социалния живот. Достъпът до информация, който предоставят съвременните информационни медии, не води автоматично до придобиването на познание. Преди това е необходимо субектът да прецени познавателната стойност на предоставените свидетелства – надеждността на източника, смислеността и релевантността на информационното съдържание. Последница от нарасналото знание и напредък е обстоятелството, че по-голямата част от важните за личността познания, от тези за хигиената и здравословния начин на живот, до знанията за успешното полити-

ческо и социално устройство, са продукт на чужди задълбочени изследвания и сравнително малка част от тях – на личния опит и усилия на знаещия. Знанието, обосновано чрез надеждните показания на други хора, постепенно заема значителния дял сред факторите за формирането на решения. Нежелано следствие от информационната свръхнатовареност е, че оценката на достоверността на информацията, необходима за правилно решение, се опира повече на авторитета, отколкото на разума. В съвременността всеки публичен дебат се осъществява като се вземе за водещо мнението на експертите, хората, които систематично и в съответствие с нормите за обективност и безпристрастност, характерни за науката, са проучвали повдигнатия проблем. Позитивната роля на специализацията има широк обхват и се налага с несъмненост, но тя има и рискови аспекти – обществото на знанието е и общество на авторитетите. То, не е това, в което всеки знае много, а това, в което всеки е авторитет в тясна област и получава и отдава доверие. Тъй като процесът на формиране на знанието не може да бъде проследен от гражданина, на преден план излизат външните белези, които трябва да обезпечат доверието: професионална принадлежност на автора, институционална форма, степен на обществено доверие, награди и отличия и др⁸. А когато източникът на знанието не е известен, се разглежда формата на дискурса, видът, в който е представена информацията, за да се прецени дали да се приеме съдържанието. Но външните белези за надеждност могат да бъдат прикрепени и към ненадеждна и погрешна информация. Това създава заплахата от манипулации и заблуждения от масов характер особено като се има предвид и нарастващата роля на интернет в образованието. Възможността за грешка се увеличава и от сложната аргументативна структура на многогласните дебати в публичното пространство, в които са смесени логически грешки, реторични техники и мимикрия на приети за надеждни дискурси.

В такива условия способността да се мисли критически е от решаващо значение за вземането на решение относно това в какво да се вярва и как да се действа. Съвременният човек, непрекъснато подложен на вербални и невербални медийни внушения, насочени към формирането на „подходящи“ убеждения и нагласи, се нуждае от автономията на мисленето и духа, която дава философията. Сокра-

товият призив към себепознание не е достатъчен лек срещу манипулациите и внушенията, защото те се усъвършенстват паралелно с развитието на социалните науки като черпят от научните достижения в разкриването на човешката природа. Необходим е опитът на много-смыслеото и безпредпоставъчното мислене за разпознаването на идеологически модели и матрици за въздействие. Философският опит в това отношение е безценен за разграничаването на формалната от съдържателната достоверност на информацията и самостоятелната им, независима оценка.

За общественото значение на философията

Колкото и голяма да е ползата от философията за индивида далеч по-важно е значението на нейния задълбочен поглед към обществените проблеми. Критическият анализ на социалните събития на ниво общество и човечество, чертае оценъчни граници: между обективност и догматичност, между доверие и наивност, между толерантност и безразличие, между отговорност и намеса. Характерната за философията проникателност е потребна първо, за осъзнаването и преоценката на имплицитните предпоставки и светогледни нагласи на общественото съзнание и второ, за анализа на глобалните последици от установените обществени и социални отношения.

Относно съществуващите обществени нагласи, ролята на философията се изразява в поддържането на условията за промяна и развитие. Нейната тематична широта, противна на ограниченото специализирано мислене, осигурява така необходимия цялостен поглед към културата и епохата. Произтичащите от научната работа икономически блага постепенно превръщат знанието в капитал, а обществото, основано на знанието, в общество на икономическото благоденствие. Технологичният напредък, който се явява последица от развитието на знанието, създава лостове за упражняване на икономическа и политическа власт и с това се превръща в един от факторите за съществуващите социални несправедливости. В тази връзка в В. Бузов констатира парадоксалния аспект на технологичния напредък: “Иновациите в науката и технологиите се превърнаха в стратегически ресурс, който обаче по-скоро разделя, отколкото да обединява народите и държавите по света” (Bouzov 2012, 97). В утилитар-

ризма на времето Е. М. Адамс открива най-големите заплахи пред културата и настоява за възраждане на хуманистичните ценности: „Хората трябва да осъзнаят, че нашият материалистичен начин на живот и теорията на познанието и светогледа, които той генерира, подронват културата, която поддържа нашата човешка идентичност, нашите институции, социалния ред, и дори самата научна дейност“ (Adams E. 2000, 360)

Прагматичната ориентация определя отношението към съществуващата социална действителност. Тя налага нагаждане към реалността, приемане на фактите, вместо упражняването на различни гледни точки. Приетите светогледи са разбрани като реалност, а социалният ред – като „естествено“ състояние на обществото. Апелът към истинска промяна в този контекст изглежда лишен от основание. Пренебрегнат е урокът, че човешката природа се изразява в непрекъснатия стремеж към самопреодоляване, в полза на призива към автентичността, като път към щастието. Отказът от „естественото“ състояние е неискреност, изкуственото не е изкуство, а недостатък. В същото време хората са все по-отчуждени и объркани, а намирането на имагинерното, предпоставено като даденост „себе си“ се превръща в главна екзистенциална задача на цели поколения.

Именуването на социалната система на развитите общества – „общество на знанието“, съдържа имплицитно настояването, че това е общество, основано на истината и заедно с това внушението, че коренна промяна на такова общество би било празна борба срещу природата и фактите. Тази претенция за универсална правдивост е характерна за всяко зряло, развито общество, Неин аналог е средновековното схващане, че съществуващият социален ред е най-добър, защото е даден от Бога. Тяпо неусетен начин стеснява възможните решения на проблемите до възпроизвеждащите на съществуващия ред. В тази безкритичност и придържане към даденото се съдържа опасността да не се вижда ясно бъдещето и да се живее само в настоящето, за всеки проблем да се търси външно, материално решение, което да доведе в крайна сметка до ленивост на духа⁹. При взирането в настоящето, социалните решения, наложени от фактите на нашата епоха, биха могли да се окажат толкова адекватни на проблемите, колкото и инвалидната количка, за подкрепа на прохождащо дете.

Разбира се, всяко общество се нуждае за функционирането си от приемането на ясни и твърди светогледни ориентири. В този смисъл неизбежно е изграждането на система от устойчиви убеждения и ръководни ценности за нормалната дейност на хората. Но някои от тях са скрити под маската на очевидността и не могат лесно да бъдат подложени на рефлексия от страна на хората. Осъзнаването на фундиращите светогледни и ценностни нагласи и подлагането им на щателен анализ е задача на философията.

Комфортът на фактите, предоставен от здравия разум, естествената наука и социалния живот е лукс, който философията не може да си позволи. Нейната мнителност към фактите охранява морала на мисълта, нейната несигурност за предприятия път обезпечава възможността за коренна промяна. Тя не звучи убедително, когато прогресът е осезаем, но ценността и е толкова по-голяма, колкото по-опасни биха били последиците от една масово приета заблуда или всеобща инициатива с тежки морални последици за човечеството. Социален дълг на философията във всяко историческо време е да се усъмнява в „несъмненото“ и в успеха, независимо от укорите за безплодност. Нейното умение да вижда света по множество различни начини чертае пътища към неоткритите истини на бъдещето.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. Аристотел, *Метафизика I, I*,

² Например у Ръсел (1999) и Ясперс (1994)

³ Декартовото разграничение между материална и мислеща субстанция създава условие практиката и теорията да се разбират като самостоятелни области на знанието и да бъдат противопоставяни.

⁴ „Ако сега някой има понятието, без да има обаче опыта, и при цялото свое познание за общото няма познания за единичното, което се съдържа в общото, тогава лекарят ще сгреша в лечението, защото онзи, когото трябва да лекува е единичен случай.“ Аристотел *Метафизика, I, I*, в *Антична философия. Антология.* (1994) съст. Р. Радев, с. 366

⁵ В тази част работата се разглежда западноевропейското общество в т.нар. „развити“ страни, чиито синоними са „обществото на знанието“ и свързаната с него „информационна епоха“

⁶ За значението на израза тук ще използваме анализа на Феликс Ван Райн (VanRijn, F1990), който поставя основния акцент върху културните промени, обусловени от технологичния напредък, тъй като той е достатъчен за целите на настоящия преглед.

⁷ Webster, Frank. 2005. *Theories of the Information Society*. New York, NY: Taylor & Francis e-Library, 7

⁸ Критическите стандарти за надеждността на информацията в интернет, които педагозите изграждат, за да подпомогнат обучението на подрастващите, се опират на външни показатели като авторитет на източника, дата на последна актуализация на сайта, известност на автора и др. Вж. Paris, P. G. 2000, 33

⁹ Това е една от тревогите, изразени в различна форма от представителите на неомарксизма във философията и от други социални критици на капиталистическото общество.

БИБЛИОГРАФИЯ

Аристотел, *Метафизика I*, в *Античната философия*, съст. Р. Радев, София, 1994, с. 364–367.

Ръсел, Б. *Проблемите на философията*. Велико Търново: Слово, 1999.

Ясперс, К. *Въведение във философията*. София: Оксиар, 1994.

Adams, E.M. “The Mission of Philosophy Today”. *Metaphilosophy*, Vol. 31, No. 4, July 2000, 349–364.

Bouzov, V. “The Knowledge Society in Global Perspective” – in: *Limits of Knowledge Society. Anthropology and Cultural Studies (2). Ethics, Social and Political Philosophy*. Eds. I. Frasin, Codrin Dinu Vasiliu, Colectia, 2012, 91-103

Paris, P. G. „Critical Thinking and the Use of the Internet as a Resource” *International Education Journal* Vol 4, No 1, 2002, accessed November 15, 2014, <http://ehlt.flinders.edu.au/education/iej/articles/v4n1/paris/paper.pdf>

VanRijn, Felix. „The Cultural Scenery of Information Technology: An Introduction”. *The Information Society: Evolving Landscapes, 1990*, 90–95.

Webster, F. *Theories of the Information Society*. London: Routledge, 1995.